

Meşruîyetin Metafizik Kaynakları (Evliya Çelebi'den Örneklerle)*

Metaphysical Sources of Legitimacy (With Examples from Eoliya Çelebi)

Sümeýra Çalışkan**

Öz

Bu çalışmada Osmanlı güç ve meşruîyetinin kollarından biri olarak işlev görmüş tarihî vakalara ilişkin anlatılar ele alınmıştır. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden alınan kesitler konu bağlamında keramet sahipleri, hanedan-tarikatlarla ilgili olanlarıdır. Osmanlı klasik dönemi esas alma sebebiyle her biri iki kitap hâlinde düzenlenmiş dört cilt yani toplamda sekiz kitaptaki ilgili anlatılara yer verilmiş, Osmanlı ideolojik tesis ve savunma politikasının bir ciheti gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı klasik dönem anlayışının bir tezahürü gibi olan 4. Murad dönemi de çalışmanın çerçevesine dahil edilmiştir. Bilgi ve iletişim ağlarının dönemdeki bir diğer anlamı olan metafizik boyutuna temas edilerek aslında söz konusu dönemlerde ne denli işlevli ve mühim olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Metafizik Bilgi ve iletişim ağları, meşruîyet rüyaları, rüya menkabeleri

* Bu çalışma Doç.Dr.Aytül Tamer Torun'un yönettiği "Osmanlı'da Bilgi ve İletişim Ağları" dersi için 2020 yılı Ocak ayında teslim edilmiş final çalışmasının gözden geçirilmesine dayanmaktadır. Çalışmanın özü dersin müfredatı ile doğrudan ilgili olmasa da gösterdiği tolerans ve açtığı alan sebebiyle kendisine müteşekkirim.

** Tarih Felsefesi ve Yeniçağ Tarihi Uzmanı, AHBV Gazetecilik Bölümü Doktora Öğrencisi, skepticalmodest@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2728-1821>

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 8 Haziran 2021

Abstract

In this study, narratives of historical events that functioned as one of the branches of Ottoman power and legitimacy are discussed. The sections taken from Evliya Çelebi's travel book are the ones related to the dynasty-sects, the miracle owners in the context of the subject. Based on the Ottoman Classical period, the relevant narratives in four volumes, in total eight books, each arranged as two books, were included, and an aspect of the Ottoman ideological establishment and defense policy was tried to be shown. The 4th Murad period, which is like a manifestation of the Ottoman classical period understanding, is also included in the framework of the study. By touching the metaphysical dimension, which is another meaning of information and communication networks in the period, it has been tried to show how functional and important it was in these periods.

Keywords: Evliya Çelebi, Metaphysics Information and communication networks, dreams of legitimacy, dream legends

Giriş

Batı Avrupa literatüründe Aydınlanma dönemi ve sonrasında akla ve rasyonaliteye egemenlik verilmesi metafizik yollardan edinilen bilgilerin itibarını büyük oranda sarsmıştır. Ancak bundan önce bu bilgi ve iletişim vasıtaları önemli ve itibar kazandırıcıydı. Yıldırım çalışmasını bilginin toplumu tanımak ve aydınlatmak için önemli olduğundan bahisle açar (Yıldırım, 2017, s. 9). Söz konusu “toplum” tarih içerisindeki topluluklar ise kast, reaya gibi esas konumlarını belirtmek kadar önemli olan bilgiye dair inanışlarının mahiyetinin bugünden farklı olduğunu göz önünde bulundurmaktır. Nitekim Osmanlı döneminde bilgiye dair inanışların bir kısmı Yıldırım'ın da kısmen kategorize ettiği gibi “geleneksel bilgi” içerisine girmektedir. Geleneksel bilgi Tanrı, ahiret, kutsallık ile bağlantılıdır. Aydınlanma olarak adlandırılan dönem sonrasında yaygınlıkla geleneksel olan gelişmemişlik, hurafe, cehalet vb. özdeşleştirilmiştir. Hâkim olan bilgi anlayışının aksine bu bilgilerde Tanrı ile kurulan iletişim ve insana bahsettiği sırlar bulunmaktaydı (Yıldırım, 2017, s. 141-147). Yıldırım kullandığı kaynaklardan hareketle çalışmada bunları akıl, hâl, sır ilmine ve metafiziğin bir zaviyesine yer verse de Osmanlı döneminde ilm-i nücum, rüyalar, rical-ül gayb'dan edinilen bilgiler gibi metafizik alandan edinilen bilgiler de bulunmaktaydı. Günümüzde “geleneksel” sınıfına dahil edilmiş bu bilgi kendisine atfedilen negatif vasıflardan hareketle ele alındığı taktirde tarihe bakıldığında esasen ne olduğunu anlamak mümkün olmadığı gibi vasfını, işlevini, önemini ve yerini tayin etmek ve bilgiden beklenen aydınlanmaya ulaşmak da mümkün görünmemektedir. Geçmiş yeterince incelemeyen belirli bir konjonktürden beslenmiş çıkarım, adlandırma ve kavramlar, yaftalamalar tarihle bugün arasına görüşü zayıflatan ağır perdeler çekmektedir. Oysa dikkatli tarih araştırması geleneksel bilgiye atfedilen “rasyonelden irak”lık da daima doğru olmadığını gösterebilir. Üstelik ele alınan “insan” ise salt rasyonellik bulmak da pek mümkün görünmemektedir. Buna karşın metafizik bilgi ve iletişim gibi inanılması güç gelen vakalara karşı çıkılmasını sadece inanç cihetiyle açıklamak derin bir noksanlık taşır. Bu türden bilgi edinmeyi sağlayan iletişim

bazı kesimlerde ilahî üstünlük iddiasını pekiştirirken bir takım insanlara da istismar olanağı veriyor ve maddî-manevî kazanç edinerek statüsünü oldukça “üstün anlamında *farklı*” bir konuma taşımaya çalışıyordu. Yönetici kesimde ise iktidarın meşruiyetini perçinlemesine hizmet ediyor nihayetinde dünyevî olarak karşı çıkılması sakıncalı, belki günah yahut sapkınlık olduğu gibi uhrevî bakımdan da tehlikeli olduğunu çünkü ilâhî desteğe mazhar bulunulduğunu gösteriyordu.¹ İşte bu durumların da bu anlatılara karşı çıkılmamasına katkı sağladığını düşünmemek mümkün görünmemektedir. Kimselerin kolaylıkla kanıtlayamayacağı bu fizikötesi bilgi ve iletişim ayrıcalığı meşruiyet isteyen yeni kesimlerin maksatlarına engel olduğu gibi uzun yüzyıllardır da mevcut iktidar sahiplerinin yöntemini temsil ediyor, esasen gerisinde büyük bir pratik rasyonalite de taşıyordu. Avrupa’da Papa’nın iktidarı bütünüyle sarsılana kadar bütün krallardan farklı bir konum ve iddiada bulunuyor bunu çeşitli kuramsallaştırmalarla sağlıyordu ve bunlar Hz. İsa, Havari Petrus ve Tanrı’nın bağışından mürekkep anlatılardan oluşuyordu. Reform adı verilen süreçte Avrupa kralları bütünüyle Tanrı’yı reddetmemiş, kiliselerinin de baş yöneticisi olmuş, Tanrı adına eylemlerde bulduklarını savunmuşlardır. Osmanlı hanedanı için de bu bağlamsallaştırma geçerliydi. Ocak’ın ifadesiyle İmparatorluğun İslâm’ı resmî ideolojisinde yansıtması bir vakaydı ve bu kendisinden önceki İslâmî devletlerden kalmış bir mirastı. “*Osmanlı yönetimi de ideolojisini devlet-din yahut saltanat-İslâm*” özdeşliğinde temellendirmiş ve saltanat kurumuna da kutsallık kazandırılmıştır. Devletin resmî ideolojisi de zamanla “*din-ü devlet, mülk-ü millet* (o zamanın anlayışınca millet, din anlamında), *devlet-i ebed-müddet, nizâm-ı âlem*” (Ocak, 2014, s. 90-91 / 95-97) gibi anlayışı yansıtan kavramlara açıklamıştır. Din-ü devlet, mülk-ü millet özdeşleştirilmesi hem yöneticiler hem yönetilenler nazarında bir kökü İslâm öncesi döneme dayanan bir kut-

¹ Firavunların bizzat Tanrı iddiasında olmaları, Yahudilerin Tanrı ile sözleşmesi ve O’nun iradesini yürütüyor oldukları (kesintili dönemlerde) Hristiyanların Tanrı vasıflı da olan İsa’ya bağlı olmaları, göklerin melekûtunun Papa elinde olması gibi yönetimlerin ilâhî miras-bağının tarihin çoğunda aranmış, ifade edilmiş olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Osmanlılar da bu arayış, ifadeden azade değildir.

sallık veriyordu. Kökeni Tevrat'a dayanan ünlü "*riiyya menkıbesi*" ile de temsil edilmekteydi. "*Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*" (Yüce Osmanlı Devleti) dinî ve dünyevî faziletleri taşıyan ve ilâhî iradeyle dünyanın sonuna kadar ayakta kalacağı varsayılan (Ocak, 2014, s. 95-97) bir anlayış-temenninin yansımalarını ifade ediyordu. *Pa-dîşah da "devlet-din özdeşliğini temsil eden en yüksek iktidar mercii"* (Ocak, 2014, s. 98) idi. Görüleceği gibi bu dönemlerin tarih anlayışı yalnızca insanın eylemlerine odaklanmamakta, tarihin seyrine ilahî müdahale, katkı, yönlendirmelerin bulunduğunu kabul etmekteydi. Özellikle ilahî yahut şeytanî destekli insanların eylemlerinde salt bireysellik görülmemekteydi.

Saltanat kurumuna karşı çıkılması ve toplumsal kargaşaları önlemek amacıyla 9. yüzyıldan başlanarak dinî cihet kazandırma ve güçlendirme amacıyla birçok mevzû (uydurma) hadis ortaya çıkarılmış, Osmanlı tarih yazımı da bu mirası benimseyip genişletmiştir (Ocak, 2014, s. 100-101). Osmanlı resmî ideolojisinin bir ciheti olan din, siyasi hakîmden bağımsız olmamış bilakis devletçi bir dinsellik mevcut olmuş politik söylem, resmî belgeler ve mimarî eserlerde de dışa vuran şümüllü bir yer edinmiştir (Ocak, 2014, s. 122). Ancak belirtmek de gerekir ki Osmanlı saltanatının bu dine inanmayıp yalnızca pratik maksatları için araç olarak kullandığını ifade etmek hayli güçtür. Kendisinden önce ve çağdaşı devlet-imparatorlukların karakteristik ve hükmetme biçimlerini miras almış ve bundan neşet ideolojik aygıtlara dayanma, koruma ve oluşturma gereği duymuştur. Osmanlı hâkimiyetinin dinsel meşruiyetini tehdit altına alan ve bu türden gereklilik hissettiren durumlar da olmamış değildir. Safevî ideolojik tehlikesi bir yana, sınırları içerisinde özellikle Bayramî Melamîliğinde olan "*hulûl*" yani Allah'ın insan bedeninde tecelli etmesi ve "*kutup*" anlayışı hanedanın hâkimiyeti için sarsıcı olmaktan çok yıkıcı bir özelliği bünyesinde barındırmaktaydı. Bu anlayışa göre kutup olan şeyhe "*Allah bütün sıfatlarıyla aracısız tecelli ettiğinden bütün zaman ve yerlerde dilediği gibi görünür ve bütün Melâmî kutuplarında görünen de esasen O'dur. Yalnızca manevî değil dünyevî otoriteyi de ele alıp adaleti tesis edecek Mehdi anlayışıyla birleşmiş zamanın gerçek sahibi "Sahibü'z zaman" aynı zamanda Allah'ın*

görüntüsü “*Sûret-i Rahman*”dır. Dolayısıyla dünyevî yönetici olması gereken de Melâmi kutbudur. Bu inancın varlığına ek olarak Melâmilerin Osmanlı iktidarına karşı siyasi tavır ve iktidar karşıtı eylemleri de söz konusuydu. İnanç benzerliği ve melâmi meşrep Gülşenilerde de bulunuyordu (Ocak, 2014, s. 306/312-316/370-371). Bunlara karşılık hanedanın da yukarıda verilen resmî ideolojisi ve buna uygun anlatıları bulunuyordu. Meselâ 2. Bayezid “Bayezid-ı Velî”ydi ve Firdevsî-i Rumî Papa’nın bâtl olduğunu yazarken diğer yandan büyük olasılıkla içeriye verilen bir mesaj olarak Sultan’ın zamanının “*Kutbu’l Aktâb*”ı olduğunu (Fidevsî-i Rumî, 2011, s. 95) da yazmıştır ki bu, bu bağlamda değerdendirilmelidir. Osmanlı kronikleri üzerine detaylı bir incelemede çok daha fazla misal görülebilir. Evliya Çelebi’nin eserinde de bu bağlamda değerdendirilecek mümbit anlatılar bulunmaktadır. Öyle ki bu gözlük olmadan okumanın esasen ne ifade ettiklerini yeterince görüp değerdendirememe neticesini getireceğini rahatlıkla ifade etmek mümkündür.

Sultan Mehmed’in merkezietçi politikası neticesinde ulema, Osmanlı klasik döneminde başlı başına ayrı bir konuma oturtulmuştur ki Osmanlı’dan önceki dönemde de neredeyse bir ruhban sınıfı hâlini almıştı. Bunun yanında bu vasfa sahip diğer zümre sûfiler (dervişler-şeyhler) olmuştur (Ocak, 2014, s. 124-125). Bu noktada yukarıda zikredilen tehditkâr tarikatların karşısında ulemanın bulunduğunu ve onlarla zıt anlayıştaki sûfî çevrelerinin hanedana yakın olduklarını vurgulamak gerekir.

Gerek İslâm öncesi gerek kabulü sonrası inanışların yansımaları yahut süreklilikleri Osmanlı döneminde de yaygın olarak mevcuttu. 17.yüzyılda yaşamış Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde de bu inanışlara yer veren Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi kayıtları bir hayli yer tutmaktadır. Bunlar; rüya ile olacak olayların bilgisine erişme, yıldız ilmi, çeşitli keramet ve sapıtmışlıklar gibi başlıklar altında toplanabilir çeşitliliktedir. Bu anlatılardan dikkat çekici, burada ele alınacak olan ise Osmanlı padişahlarının (ve heretik yahut heterodoks olmayan şeyhlerin) söz konusu dinî otoritelerini güçlendiren metafizik bilgi ve iletişime sahipliklerini gösteren kayıtlardır. Kuruluş döneminin “*rüya menkıbesi*” istisna

olarak kalmamış müteakip padişahlara ait olduğu kaydedilen “vaka!”lar da söz konusu olmuştur. Dikkat çekilmesi gereken bir ciheti de padişah dışında bu kayıtlarda adı geçen manevî kişiliklerin Ocak'ın araştırmasında yer verdiği hanedana yakın-ruhanî otoritesini tehdit etmeyecek kişi-tarikatlara mensup bulunmaları yahut olasılıklarıdır. Zira anlatıların satır aralarından kolaylıkla okunacağı gibi bu anlatılar ilgili keramet sahipleri ve padişah-hanedana faydalı olacak mündemice sahiptirler. Göz önünde tutulabilecek diğer bir ihtimal ise “takiyye” yolunda oldukları ancak siyasi-ideolojik iktidarın radarına yakalanmama gereğince binâ edilmiş olabilecekleridir ki bu da bu çalışmadaki değerlendirmenin özü bakımından oldukça anlamlıdır. Evliya Çelebi bu anlatılar dışında istisnai kişiliklere de yer verse de bunlar “*mezcup, mecnun*” ve hanedana tehdit olmayacak konumda bulunmaktadır. Son olarak, söz konusu tarikatların da Osmanlı yükselişinde manevî ve ilâhî katkı sunarak etkili oldukları ifade edilmiştir. Bunun yanında çoğunun vakıf ve gelirleri vardır ve detaylı bir araştırma ilgili çalışmalara bakılabilir, buradaki maksat ve çerçeve bu hususların dışındadır. Ancak “*dünyadan el etek çekme*” temelinde neşvünema bulmuş bir anlayışın dünyanın “*zahmetinden*” el etek çekmeye evrildiğini (tamamı olmamak üzere) görmemek mümkün değildir. Bugüne nispetle her türden işin çok daha fazla insan emeğine dayandığı zamanların zahmeti göz önünde bulundurulduğunda bu çok daha fazla anlam kazanır.

Rüya hususuna gelince; söz konusu dönemler için oldukça önemli kültürel bir olguydu ve remil gibi diğerlerinden daha merkezî ve heterodokslukdan uzak kabul edilmiş üstelik rüyaya inanmak şerî olarak gerekli kılınmışdı. Osmanlı yönetimini tehdit eden Hamzaviliğe² karşı yazılmış bir risalede Bosnalı Hamza Balı'nın doğru yoldan ne denli saptığına delil olarak rüyayı inkâr ettiği yazılmıştır.³ Rüya öteki âlemden kesin bilgiler getiren, gerçekliği bi-

² Melâmi geleneğinden olup Rumeli'ye taşıyandır. Bkz: Ocak, A.Y. (2014). a.g.e., 341-357.

³ Kafadar, C. (2009). Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken. İstanbul: Metis Yayınları, 139 (28.dipnot).

lip anlamayı sağlayan bir yoldu ve sık tekrarlanan bir hadise göre “rüya, nübüvvetin kırk altıda biri”ydi⁴. (Yer vereceğim anlatıları ve muhtemel maksatları ne denli kuvvetlendirdiğine vurgu yapmalıyım) Her insanın rüya görmesine karşın (Çelebi’nin de hürmetle zikrettiği) İbn Arabî’ye atfedilen bir tâbirname yoksulların rüyalarına kulak asmamak gerektiğini kaydeder zira onların akli fikri gündelik çabalar ve uğraşlarla doludur ve ayrıca gayrimüslimler de “ilâhi nurla doğrulanmış” rüyalar göremezlerdi (Kafadar, 2009, s. 140).

Metafizik Yoldan Edinilen Bilgi ve İletişimle Kurulan Meşruiyet (Evliya Çelebi’den Örneklerle)

Esas konuyu ele almadan ifade edilmesi elzem olan husus metafizik kanaldan bilgi ve iletişim sahibi olma Osmanlı padişahlarına yahut kişilere has olmayıp kimi “yer”lerin de söz konusu vasfa sahip bulunduğudur. Bunlar da seyahatnamede yer alan anlatılar arasındadır. Evliya Çelebi’nin anlatılarının bütünüyle muhayyilesinin ürünü, mübalağa olduğunu düşünmek yahut iddia etmek eserinin değerini anlayamamakla eşdeğer bir durumu temsil eder ve o bulunduğu yerlerde görüp duyduklarını kaydettiğini ifade de eder. Buna karşın kendi muhayyile-senteziyle oluşturduklarını anlattığı da ifade edilmiştir. Fakat bu durum bütünüyle bu minvalde görmek anlamına gelmeyeceği için söz konusu “yer”lere dair kayıtlarına yer vermek söz konusu dönem ve mevcut inanışların varlığı ve çeşitliliğini göstermek bakımından gereklidir. Bunlardan ilki Eyüp’deki mezarlıkta bulunan terkedilmiş bir evin

⁴ Bu noktada Evliya Çelebi’nin de doğrudan ifade etmese de -yaşadığını ifade ettiği bir takım olayların rüyalar ile kendisine bildirilmesinde çok açık görülebileceği gibi- kendini velilerden bir velî mesabesinde gördüğünü işaret etmek gerekir, anlatılarından rahatlıkla görülebilir. Başta “şefaata ya Resullalah diyecekken dilinin sürçmesiyle seyahat demesi ve yine Ankara’da bir rüya ile kendisine yol gösterilmesi, hâmesi Melek Ahmed Paşa’nın rüyalarını yorumlamadaki muvaffakiyeti ve bu yetisine dair anlatıları başlıcaları olmak üzere bu alanlara dair anlatılarını yorumlamak Çelebi’nin kendine dair düşünce ve yarattığı imaj bakımından önemli bir netice vermektedir. Ancak genel olarak Osmanlı tarihine yapıldığı gibi “bizim oğlan” tutumuyla yapılacak bir yorumlamanın anlamlı ve kâfi gelmeyeceğini şerh düşmek gerekir.

su kuyusu olan Can kuyusu mesiresi olup Evliya, kuyunun *ayırıcı* vasfına şahit olduğunu kaydetmiştir. Buna göre kayıp kişi-nesnesi olan bir adam abdest alarak yöresinde iki rek'at namaz kılıp Fatiha suresini okuyup sevabını Hz. Yusuf'un ruhuna bağışladıktan sonra kuyuya bağırarak kayıp nesnesine dair bilgi vermesine müteakip cevap alacağını kaydeder ve kendi deneyimini aktarır:

Hakir birkaç kere gördüm. Hatta bir kere «bizim Osman dayımız hayatta mıdır?» dedim “Edincik şehrinde un alır, yakında size gelir” diye haber verdi. Gerçekten on üç gün sonra Osman dayı geldi. Şaban ayının yedinci pazar günü “nişlerdiniz?» dedim «Edincik'te un alırdım” diye yemin eyledi. (Evliya Çelebi, 2008, s. 361)

Bu anlatı bütünüyle Çelebi'nin muhayyilesinden çıkmamış gibidir zira önce duymuş, ardından denemiştir ve İmparatorluğun taht merkezinde önemli bir yerden söz etmektedir. İnanırlığına önem gösteren Evliya Çelebi'nin İstanbul'da anlattığı diğer yerlerden daha ulaşılabilir bir yerde bulunan bir kuyudan söz etmiş olması bakımından bu ihtimal düşük görünmektedir. (Bununla beraber kendi dayısına dair ifadeleri muhayyel katkısı olduğunu düşündürücüdür.) Üstelik oldukça eski zamanlardan itibaren İstanbul'da çeşitli tılsım, mucizevî olaylara dair anlattıkları göz önünde bulundurulduğunda bu büyük bir abartı olarak ayrı bir konumda bulunmamaktadır. Bununla birlikte Doğu Roma ve öncesine dair hayli anlatıya yer verilmiş ve çeşitli tarih eserlerinde yer aldığı ifade edilmiştir ki bundan hareketle bu şehrin Osmanlı dönemi kerameti olarak ortaya çıkmış-çıkarılmış olduğu düşünülmeye uygundur. Bunun yanında Çelebi'nin kaydında Urfa'da bir ağaç, Kazvin'de bir kuyu benzer vasıflara sahiptir. Söz konusu ağaç “yedi iklimde iki padişahın bir muharebesi gerçekleştiğinde mağlup tarafın yönünde ağacın oyulup kanlı su akmaya başlar” ve Sultan Murad'ın Bağdat seferi öncesinde ve Sultan Osman'ın katli öncesinde dalının kırılmasıyla olacıklara işaret vermiştir. İbrahim Pınar'ındaki balıklar da iki hükümdar savaşa tutuşacağı lahzada ortadan kayboluverirler ve bir zaman sonra kanları akar, ciğerleri çıkmış olarak ortaya çıkarlar (Evliya Çelebi, 2006, s.210-211). Benzer özellikli “Balıklı Suyu” da Diyarbakır'da bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2010, s.45-46). Elbette bu anlatılardaki Osmanlı pa-

dişahlarının yedi iklim hükümdarı olduğu vurgusu ve doğanın dahi buna şahitliği vurgusu mühimdir ve konumuz bağlamında zikredilmeye değerdir. Buna karşın söz konusu kuyu katil olduğundan şüphelenilenlerin yanına bağlandığı ve şayet katil ise siyah bir dumanla kötü bir koku yayarak teyit ettiği aksi durum söz konusuysa duman salmadığı bir çeşit ilâhi hâkim vazifesi görmektedir. Yine Evliya Çelebi benzer işlevli bir kuyunun Hazret-i Danyal mabedinin yöresinde bulunduğunu kaydeder (Evliya Çelebi, 2010a, s.490).

Bütün bu kaydedilenlerin gerçekliği tespit edilemese de anlatıya girecek bir inanışın bulunduğu açıktır. Kanaatimce bu anlatıların çıkış noktası yine Çelebi'nin yer verdiği Sur'da bulunan Havari Petrus'a atfedilen mezarlığa atfedilen vasıf olup çeşitli etkilerle söz konusu çeşitli yerlerde de ortaya çıkarak zaman içerisinde inanılmış olduğudur. Üstelik "Kâfir"ın kerameti olur da hak dine bağlı Müslim'in ve bulunduğu yerlerin metafizik üstünlüğü olmaz, eksikliği inancı sarsmaz mıydı?

Bir kimsenin bir şeyi kaybolrsa şüphelendiği kimseyi "Şer'ullah" diye bu Şem'un-ı Safa Türbesi'ne götürür. İddiacı "İhkem yıl Şem'un! (Hüküm ver ey Şem'un!)" diye selam verir. Şüphelenmiş olduğü adam gelip Şem'un'un kapısına el vurup yemin eder. Eğer habersiz ise asla kendisine zarar gelmez. Eğer hırsız ise Şem'un'un kapısına el vurunca tepesi üstüne düşüp ölür. Bu türbe kapısı önünde yatan bütün ölüler yalan yemin edip Şem'un kapısına el vuranlardır. Niceleri korkup kapıya el vurmaktan çaldığı şeyi söyleyip aldığı eşyayı geri vererek kurtulur. Bu diyarın mahkemesi Şem'un Türbesi'dir. O yüzden mahkeme için kadılarına rağbet yoktur" (Evliya Çelebi, 2006, s.150)

Buradaki kadılarına rağbet duyulmaması ifadesi de kadılardan kaçınmak isteyenlerin bir aracı olarak kullanıldığını düşündürür ki tarihin, tarihe geçmemiş sahtekârlara bolca sahip bulunduğunu unutmamak gerektiğini hatırlatan bir anekdot olarak önemlidir. Diğer bir yönü de kadıların rüşvet ve suistimali meselesidir ve bunun etken olabileceği de ifade edilmelidir.

Rüya menkıbesinin devamı olarak değerlendirilmeye uygun olan Osmanlı padişahlarının meşruiyetlerini ve ilahî olarak desteklen-

diklerini gösterme işlevi görmüş olması muhtemel anlatılara saltanat tarihlerinden hareketle kronolojik olarak ele almak uygun görünmektedir. Ancak bu anlatıların tamamı rüyaya dayanmadığını ifade etmek gerekmektedir. İlâveten anlatılar yalnız padişah değil söz konusu derviş-şeyhleri de muteber kılıyordu ki bu anlatıların çıkış noktası bilinemese de hem padişah ile keramet sahiplerinin başarılarında etkin olduklarını anlatmayı sağlıyorlardı. Zira çoğu başarılı olmuş durum-seferlere dair anlatılardır ve vuku bulmasının ardından ortaya çıkmış olduklarını düşündürücü noktaları mevcut olup yeri geldikçe değinilecektir. İlk olarak Edirne fethedilmeden önce Hacı Bektaş-ı Velî evliyalardan konuşurken söz arasında:

“...şehrini üç büyük ejderha nehir kucaklayıp îdrione beldesini helâk etmek isterler, sonunda sulara gömerler, ama 762 [1361] tarihinde Osmanlılar eline girip İslâm ülkesine ilave olacaktır. Ayâ bizden Edirne'ye kim gider ki orada hazır olup üç su bir olup taşarak geldiklerinde dua etsin ve o dua sebebiyle sular teskin ola?”

dediğinde Sefer Şah Sultan talip olarak gitmiş müteakip iki ay sonra üç büyük nehir taşmış ve bir dolu küffar can vermiş kral şehirden kaçmış Hıdırlık Dağı'ndaki Muhammedîlerden yardım isteyerek Sefer Sultan'a başvurmuşlar ve oda İslâm'ı kabul etmeleri şartıyla taşkınu durdurmuştur (Evliya Çelebi, 2006a, s. 555-557).

İkinci olarak Merzifon'da Pir Dede Sultan 2. Murad (1421-1451) döneminde yaşamış ve onun İzmir'i oğlunun da İstanbul'u fethedeceğini bildirmiştir (Evliya Çelebi, 2008c, s. 477-478).

Sultan Mehmed döneminde ise metafizik bilgi ve iletişim ilk kez hükümdar olduktan kısa süre sonra hükümdarlığının son bulmasıyla Manisa'ya döndüğünde yaşanmıştır. *“Fransa kâfirleri”* Akka, Kudüs, Askalan sahillerini basıp yağmalamış nice bin Müslümanı çocuklarıyla esip alıp Fransa'ya dönmüştür. Bunun haberi kulağına gelince Sultan Mehmed üzülmüş, gözyaşları dökmüştür. Bunun üzerine Akşemseddin Sultan'a ağlamamasını telkin ederek geleceğe dair *“bu Akka Kalesi'nden aldığı ganimet akidelerinden ve pişmiş helvolarından İstanbul'u fethedeceğin günler pişmiş helva yersiz”* dedikten sonra sarığını Sultan'ın başına koyarak İstanbul'un

fethedileceğini müjdelemiştir (Evliya Çelebi, 2008, s. 54-55). Burada Akřemseddin⁵ sadece fethedilme dair bilgi vermemiş müteakip sayfalarda İstanbul'un fethi bahsinde, fetih sırasında gelen Fransa gemileri ve birçok ganimet ele geçirilmiş Fransa Kralı'nın bâkire kızı⁶ da Fatih'e verilmiş Akşemseddin Manisa'da söylediklerini hatırlatıp fethin de ellinci günde gerçekteşeceği bilgisini vermiştir. Sonrasında da Fransa'ya esir olmuş Müslümanlar ailelerine kavuşturulup yenilen helvanın bilgisi de⁷ verilmiştir (Evliya Çelebi, 2008, s. 64-65/74-76).

Bu türden muhtevalı anlatıların Akřemseddin⁸ gibi derviş-şeyhlerin itibarını artırdığı şüphesiz.⁹ Bunun yanında geçmişten gelen

⁵ Bayramlığın iktidara yakın ehl-i sünnet çizgisindeki halifesidir, tarikatın vahdet-i mevcut anlayışındaki kolu Osmanlı yönetiminden uzak ve durum gerektikçe karşı çıkmış, yönetim tarafından tehdit kabul edilmiştir. Bkz: Ocak, A.Y .(2014). a.g.e., 146.

⁶ Napoleon'un Mısır'ı işgaline kadar "kâfir" Fransa ile Osmanlı arasında kesintilerle süren ittifakı açıklayıp meşruiyet verebilecek bir anlatı olduğuna vurgu yapmak elzemedir. Buradaki kralın bakire kızı vurgusunun rastgele olmadığını değerlendirmek gereklidir. Anlatıların siyasi önemi ve meşrutı vasıfları ile ilgili önceki çalışmam için Bkz: Çalışkan, S. (2020). Kendine Ait Bir Cengiz Han . Journal of Universal History Studies, 3 (2), 353-372 .

⁷ *Ertesi gün sabahleyin Sultan Mehmed haremde çıkıp Akşemseddin ile Tersane Bağı'nda müşerref olduktaki Akşemseddin buyurdular ki, "Padişahım bu gece pişmiş helva yediniz mi?" deyince Fatih, "Hayır yemedik" dedi. Akşemseddin buyurdular ki, "Ya biz size Manisa şehrinde Akka Kalesi'ni kâfirlerin aldığına ganimet yemen. İstanbul'u fethettiğiniz günler pişmiş helva yersiz dediğim işte bu gece Fransa kralı kızının bekâretini giderip helvasını yediniz" der. "Ve o duhterin ismi Akide Hanım olsun ve o açılmamış kızın bekâretini giderdiğiniz için size biz dahi hünkâr dedik" diye bû gibi lâtife sözler eder...*

⁸ Çelebi'de Akşemseddin'in bu yönü ile ilgili olarak doğacak çocuğunun meczup daha sonra doğacak olanın âlim olacağını ifade ettiğine dair bir kayıt da vardır. Bkz: (Evliya Çelebi, 2008c, s. 572-573).

⁹ Akşemseddin fethi müteakip Eyyub el-Ensari'nin kabrinin orman içerisindeki yerini de bildirmiştir. Bkz: Evliya Çelebi,(2008). a.g.e., 363; Benzer bir gelecek olay bilgisini önceden haber verme Gülşenî şeyhi İbrahim'in Sultan Süleyman'ın son seferi Sigetvar'ı zikretmesidir. Çelebi ileriye dair birçok işareti olduğunu da yazmıştır. Bkz: Evliya Çelebi, (2008), s. 206). Halvetliğin bir kolu olan Gülşenilik en fazla takibata uğramış tarikat zümrelerindedir. Makbul İbrahim Paşa tarafından sorgulanmış, Kanu-

bir meşruiyeti¹⁰ de bulunmaktadır ve Çelebi buna örnek bir anlatıyı daha aktarır, o da kuşatma sırasında şehrin içerisinde olan “*Yâvedud Sultan*” anlatısıdır. Buna göre şehrin ellinci günde fethedilmesi bu meczup'un duasının neticesi olduğu gibi ölümüne karşın kendine dair bilgi de verilmiştir (Evliya Çelebi, 2008, s. 58-59/71-72). Başka bir kayıтта Sultan Mehmed ikinci kez tahta çıktığında Rumeli Hisarında gizli Müslüman bir rahip mektup yazarak İstanbul'u fethedecek kişi olduğunu bildirmiş fethi kolaylaştıracak bilgi ve yardım da vermiştir (Evliya Çelebi, 2008a, s. 414-415).

Şeyh Hüsâmeddin oğlu Abdurrahman da İstanbul'un fethinden yirmi yıl önce şehzade kendisinden himmet isterken ridasını¹¹ çıkarıp boynuna dolayarak “*Kostantiniyye'de Müslümanların işine bir hoşça hizmet eyle*” diyerek (Evliya Çelebi, 2008b, s. 221) olacağın bilgisini vermiştir.

Ancak başarısız olan Belgrad, Otranto, Rodos kuşatması ile ilgili benzer bir bilgi verilmemiş olmasına işaret etmek bu anlatıların işlevsellik bakımından önemi ve sonradan ortaya çıktığı düşüncesini kuvvetlendiricidir.

Sultan 2. Bayezid şehzadesi Selim'e Çubuklu bahçede kızgınlıkla 8 kez çubukla vurmuş sonrasında da bunun sekiz yıl padişahlık

---

ni ile sohbet etmiş ve zındıklık şüphesinden kurtulmuştur. Bkz: Ocak, Ahmet Yaşar, 2014, s.367-3). Kendisinin Halvetî olduğunu ifade eden Çelebi, Şeyhin itibarını düzeltmek istemiş olabilir. Ocak, Gülşenlerin en fazla takibata uğrayanlardan olduğunu ifade etmiştir. Evliya'nın Halvetîliği konusu için Bkz: Dankoff, Robert (2010). Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı (çev. Müfit Günay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 143.

Yine bu bağlamda keramet sahibi Şeyh Nalıncı Dede anlatısı vardır ki öleceği gece Sultan 3. Murad'ın rüyasına girerek vefat edeceğini söyleyip defnedileceği yeri bildirmiştir. Bkz: Evliya Çelebi, (2008), a.g.e.,336-337.

¹⁰ Şeyh Maksud Harun Reşid'in Doğu Roma İmparatoru'na sefir olarak gönderdiği Veysel Karanî halifelerinden. Görevi sırasında burada binlerce Müslüman şehidi defnetmiştir. Bkz: Evliya Çelebi,(2008). a.g.e., 47-49.

¹¹ Kimi dervişlerin omuzlarına attıkları ve ihtiyaca göre seccade ve yorgan gibi kullandıkları yün kumaş. Bkz: Şemseddin Samî (2012). Kâmus-ı Türkî. (Raşit Dündoğdu vd). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 518.

yapacağının işareti olduğunu “bildirmiş”tir (Evliya Çelebi, 2008a, s. 425).

Sultan Bayezid Şeyh Kara Şemseddin Sivasî ile Sarı Saltık'ın kabrini bulmak için Babadağı'nda istihare uykusuna yattığında Sarı Saltuk ikisine de aynı rüyada;

“Bayezid hoş geldin! Salsal tahtı olan Akkirman ve Kili Kalesi ve Kamerülkum çölleri olan vilâyetleri Boğdan küffârı elinden savaşsız fetahât tarihinde feth edip evlâdın Mekke ve Medine sahibi olup beni zillet toprağından kurtarırısın.” demiş

rüyayı yorumlayan Őeyhülislam uyudukları yerin Sarı Saltık'ın kabri olduğunu ve türbe yapılmasını bildirmiştir. Sonrasında sultan Rumeli'ye hareket ettiği gece Saltık Sultan Kademli dede ile Mengli Giray Han'ın rüyasında bulunarak kabri üzerindeki kurşunlu kârgir kubbenin tahta kubbe ile değiştirilmesini istemiştir (Evliya Çelebi, 2006a, s. 475-477). Yavuz Sultan Selim'e “Yürü Selim, İsmailî imamlar yoluna çıldır çıldır demeden kurban edip her Őeyin gavrına var” diyerek Çaldıran savaşı ve Mısır üzerine Sultan Gavrî üzerine gidileceğini haber veren Âsumanî Dede anlatısı da bu bağlamdadır (Evliya Çelebi, 2008a, s. 437).

Sultan Süleyman da Van Kalesi'ni fethettiği gece rüyasına Van'ı Müslüman beldesi kılan Hz. Ebubekir girerek bu yapının kendi himayesinde olduğunu söylemiş ve gelecekten haberler vermiştir:

..Yürü “Gam yeme!” ... tarihine dek evlad-ı evlatların mansûr u muzafferdir. Hemen sen Alman diyarında Belgrad, Malta, Kızulelma, Bağdad ve başka ülke mabetlerini fethetmekle görevolisin...(Evliya Çelebi, 2010, s. 260-261).

Evliya Bağdat'ın yapıcılarını anlatırken 16.sırada Sultan Süleyman'ı sayar ve řu bilgileri verir: 1524 yılında Şah Tahmasb Bağdad'da:

“sur içinde yatmakta olan Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî, Kassâb Cömerd ve diğer büyük velilerin ve sur dışında yatmakta olan İmam-ı Â'zam hazretlerinin mübarek kabrini, Osmanlı imamıdır diye harap edip türbesini at ahırı eyleyip atlar bağladılar. Hatta nurlu kabrinden İmam'ın cesedini çıkarıp Őat'a atmaya çalıştılar. Hemen bir gece 40 adet büyük velî Süley-

man Han'ın rüyasına girip, "Ey Süleyman! Bizi Kızılbaş elinden kurtarmaya Bağdad'a gel ki Irak-ı Bağdad ve Azerbaycan-ı dîlşâd tamamen senindir" demiş ve öyle de olmuştur.

Bu da Bağdat Hanı Tekyelü Mehmed Han'ın rüyasına giren Hz. Muhammed'in Bağdat Kalesi'ni Sultan'a teslim etmesini söylemesiyle olmuş aynı rüyada Hazret-i Abdülkâdir-i Cîlânî ve Hazret-i İmam-ı Â'zam da "Süleyman'a kaleyi teslim eyle" demiş Han da mektup ile Sultan Süleyman'a bildirerek davet etmiştir.

Bu vakayı Evliya'ya anlatan ise bu seferlerde bulunmuş olan peyderidir (Evliya Çelebi, 2010a, s. 113-115 / 538-539).

Bu iki kayıt da Safevîlere karşı yapılan savaşı meşrulaştırıcı işlevle üretildiğini kuvvetle düşündürücü içeriktedir. Hem "kâfir"e karşı sefer (gaza) destekleniyor hem de "sapkın kızılbaş" a karşı seferi dinî olarak yerinde ve gerekli gösteriyordu. Ancak bundan farklı, padişaha daha az faydalı görünen bir anlatı da mevcuttur. Sofya'da Şeyh Balı Efendi Sultan Süleyman Sigetvar Kalesi'ne yöneldiğinde kendisiyle de görüşmek isteğiyle korusuna ilerleyince nice bin asker güvenli olduğundan onun korusunu kırarak çadırlarını kurmuşlar bunu duyunca;

"Süleyman garib, 48 yıldır gaza cihadı edip cihad-ı ekber etmedi. Nice yüz bin Tanrı yaratığını kırarak şimdi bizim korumamızda olan korumuzu son senesinde kırmaya mı geldi?" diyerek dağa firar etmiştir. Padişah Ebussud Efendi'ye kılık değiştirerek ona göndermiş o da esasen kim olduğunu yüzüne söyledikten sonra "Süleyman âhiret padişahlığı ister, hele varsın, Sigetvar'ı görsün. Bu bizim korumuzda kırdığı ağaçtan Sigetvar Gölü'ne ağaç doldursun. Feth eder bulunur. Kalbini orada bıraksın." demiştir. Sultan öldüğü gün de Sofya korusunda "Süleyman ile görüşmeye ahd etmiştik, ey ihvân-ı vefâ, onlar gittiler, biz de onlar ile görüşmeye gidelim. İlk başta bananın kudret suyuyla gasl edelim, sonra gidelim" diye... Veda edip ruhunu teslim etmiştir (Evliya Çelebi, 2006a, s. 525-526)

Ancak Çelebi kendisine korusunun temlik edildiğini de kaydeder ki bu anlatı buranın dokunulmazlığına katkı sağlamış olmalıdır.

En dikkate değer olanlardan biri 2. Selim'e atfedilen rüyadır. Çünkü hem anlatıdaki tarih doğru değildir hem de o dönemde ortaya çıkan "neden Edirne" sorusuna karşılık saray kaynaklı bir anlatı

olduğunu da düşündürücüdür çünkü Selimiye Cami'nin yapımına başlanması Kıbrıs'ın fethinden öncedir. Üstelik bu anlatıda Sultan Selim'in vefat hadisesi de ulvî bir niteliktedir zira o bizzat Hz. Muhammed'i görmüş ve sözleriyle hareket etmiş, vefatının bilgisini almıştır. Sultan Selim'e Kıbrıs'ı fetheder ise gaza malından bir cami inşa edeceğine dair ahdini hatırlatarak:

Tez Kıbrıs'da Magosa Kalesi'nde alınan ganimet mallarını vezirin Kara Mustafa Paşa'dan isteyip benim himayemde olan Sedd-i İslâm Edirne'mde bir cami inşa edip sancağım dibine gel!" demiştir.

Sultan vezir ile görüşünce vezir Padişah'a Hz. Muhammed'i rüyasında gördüğünü ve "Selim'e tembihte bulundum" demiştir. Daha sora yeniden 2. Selim'e caminin Kavak Meydanı'nda bina etmesini söylemiş, temellerini ve kablesinin yönünü işaret etmiştir (Evliya Çelebi, 2006a, s. 569-570).

Caminin tamamlandığını duyduğu gece padişah rüyasında yeniden peygamberi görmüştür:

"Ey Selim, camiin cemiyeti tamam oldu. "Son Cuma" sancağım dibinde kılmak için Edirne yoluyla bana gel" demiştir.

Selim Han İstanbul'dan Edirne yolu diye giderken iki gün hastalanıp üçüncü günde Çorlu adlı yerde vefat etmiştir (Evliya Çelebi, 2006a, s. 577).

Şeyh İsmail Mes'udî Efendi Estergon Kalesi'nin fethedileceğini önceden bildirmiş ve fetih üzerine Sultan Ahmed'e "...bu gece İsmail'in kurbanına hazır olmaz mısın" diye sormuş Ahmed Han anlamamış ancak o gece Şeyh vefat etmiştir (Evliya Çelebi, 2006a, s. 618).

4. Murad'ın Bağdat-Revan seferinin akıbeti ise daha fazla sayıda fizikötesi iletişim ile bilgi sahibi kılmıştır. "Yetmiş Kuruş Dede" Sultan Murad'a Revan'ı yedi günde fethedeceğini ancak kısa süre sonra elden çıkacağını bildirmiştir. Sultan Murad da Melek Ahmet Paşa'ya ordusunun içerisinde daima sesini duyduğunu söylemiş, bu sırada o İstanbul'da "vardı Murad yetmiş kuruşa aldı yetmiş kuruşa verdi" diye söylenmekteymiş (Evliya Çelebi, 2008, s. 345).

Hz. Muhammed'in sahabelerinden olan ve Sivas'a gelip burada

yaşayıp ölmüş Süheyb-i Rumi'nin kabrine giden 4. Murad burada "Rabbani ilham" ile Bağdat'ı fethedeceği bilgisini almıştır (Evliya Çelebi, 2006, s. 286-287).Diyarbakır'da Şeyh Rumî 4. Murad'a Bağdat'ı ele geçireceği ay ve günü bildirmiş, dönüşünde de "haksız bir kan dökücülük edeceğini" ifade ederek kendisini katledeceğini evvelden bildirmiştir (Evliya Çelebi, 2010, s. 73-76).

Çelebi'nin kaydına göre 4. Murad'ın Bağdat'ı fethi üzerine Bitlis Hanı tebrike gelmemiş ve Sultan buna hayli üzölmüştür ve Melek Ahmed Paşa'ya "kendisinin intikamını alacağını" söylemiştir (Evliya Çelebi, 2010, s. 305-306/321-326). Bu anlatı ise keskin biçimde ya hamisi olan Melek Ahmed Paşa yahut Çelebi tarafından üretilmiş olduğunu düşündürücüdür ki burada Paşa'nın 1655 yılına ait sert seferi ulvileştirilmiş gibi durmakta ve padişaha kutsiyet atfedilerek yapılmaktadır. Üstelik 4. Murad'ın kendisi muktedirken Han'dan "intikam" a başvurmamış olması anlamlı ve işaret vericidir. Söz konusu sefere ilişkin konumuz bağlamında önemli bir anlatısı daha bulunmaktadır ki bu da Paşa yahut Çelebi olduğu düşüncesini kuvvetlendiricidir. Bitlis Hanı ile karşılaşmadan önce de (1655) kurban edilen 40 koyundan üçü;

"ayakları bağı çözülip boğazlanmış iken birinin başı salınırken ikisi başsız ayağa kalkıp üçü de paşanın atı önü sıra bir hayli mesafe han tarafına doğru seğırtip gittiler. Nice bin Van askeri bu hâli görüp bu kadar bin asker içinden bir ağızdan bir "Allah Allah!" sesleri ko-ptu ki yer ve gök gülbâng-ı Muhammedi sesleriyle dolup bütiin Müslüman gaziler, "Bu boğazlanmış kurbanların yürümesi hayırdır ve ricâl-i gayb bizimle bile-dir" diye yorumlamışlardır (Evliya Çelebi, 2010, s. 307-308).

Çelebi, hamîsi olan Melek Ahmed Paşa'ya ait olduğunu kaydettiğı ve yorumlamalar ile olacakları işaret ettiğine dair hayli rüya anlatır ancak bu başka bir çalışmanın konusu olabilecek genişliğe sahiptir.

Rüyaların dinî-siyasî sebeplerle bağlantılandırılarak işlevselleştirildiğine işaret eden bir başka kaydı ise oldukça farklıdır. Evliya Çelebi Safevî ülkesinde Acem tacının çıkış noktasını anlatırken Safevîlerin anlatmasının güç görüldüğü istihzalı olmaktan çok tahkir edici bir rüya anlatısı verir:

“Şeyh İbrahim adında bir kimse rüyasında görür ki dört ayaklı bir merkep kendisini anırsa anırsa yef*ler, bu merkepten bir çocuğu olup yetmiş parmağı olur. Bu rüyayı herif Şeyh Safî hazretlerine anlatır. Şeyh Safî yorumlayarak: “Müjde sana ki İran ülkesinde şah olacaksın, yetmiş evlâdının evlâtları şah olurlar” diye yorumlayınca hemen Haydar oğlu Şeyh İbrahim “Eğer şah olursam yef*leyen merkebin zekerini başuma tâc ederim ve beni yef*llerken anırdığı sesini davuluma ve köşime kerrenay borusu edeyim” diye ahd eder. Tanrı’nın hikmeti şah olup eşeğin zekerini tac ve sesini muteber kerrenay eder. Hâlâ Acem tâcının aslı budur (Evliya Çelebi, 2008b, s. 289).

Çelebi’ye atfedilen nükteli kişilik bu örnekte sadece kişiliğinin bu yönüyle açıklanamaz ve anlatının muziplikten daha farklı bir maksadın dışavurumu olduğu dönemin siyasî ve dinî rekabeti göz önünde bulundurulduğunda yeterince açıklayıcıdır.

Açıktır ki bütün bu anlatıların söz konusu inanışların bulunmasından da beslenmiş, güç almıştır. Bu bağlamda Çelebi’nin eserinde yönetici ve yakın dinî zümreler dışında da vaka olarak kaydedilmiş örnekler mevcuttur. Bunlara yer vermek dönem insanlarının muhtemelen büyük kısmının (zira Hristiyan-Yahudilerin de benzer anlatıları mevcuttur) inançlarının bir yönünü de görmeyi sağlamaktadır. Bu da söz konusu dönemlere olabildiğince vâkıf olmak ve anlayabilmek için elzem görünmektedir. Çelebi söz konusu zümreler dışında kaydettiği bazı kişileri “*abdal, melâmi, meczup, ermiş*” olarak konumlandırmıştır ve muhtemeldir ki dönemin bir takım (belki ekseriyetle) tanıkları da böyle görüyorlardı.

Bunlardan biri “*Boynuzlu Divane Ahmed Dede*” çeşitli gariplik ve kerametlerine ilaveten “*ömründe görmediği adamı görünce adıyla filânca bu diye tanıdıklık gösterir*”miş. Dede ayrıca buna benzer esas bilgileri de dile getirmiştir.¹² Rumelihisarı’nda Durmuş

¹² Evliya Çelebi,(2008). a.g.e.,346-7; Bazı zarifler fal niyetiyle varıp “*Ahmed hani benim boynuzum*” dediğinde, Allah’ın hikmeti eğer herif evli ise ev halkının durumuna göre “*İşte senin boynuzum*” diye kimine küçük, kimine büyük boynuz çıkarırdı. Eğer o adam bekâr ise, “*Hani benim boynuzum*” diye sorarsa senin boynuzun bitmedi, derdi. Bazı kefare ve Yahudi giysi değiştirip Deli Ahmed’in yanına götürürdük. Bizi gördüğünde “*Filânca bu*” diye ilgi gösterir, fakat kâfirlere asla ilgi göstermezdi. Dostlarıyla Ahmed Dede bunlara âşinâlık

Dede ise "...Bazı reislere "Sen filân tarafa gitme filâna git" dediği yere giden esenlikle varıp, kâr edip gelirdi. Gitme dediği yere giden zarar görür, ya kârsız gelir ya gelmezdi."

Safevî ülkesinde bulunduğu vakit Pir Merizât Sultan'ın kerametleri yanında onun her vakit "arş-ı azim horozu"nun sesini duyarak namaz vaktinin geldiğini anlayıp ezan okuduğunu işitmiştir (Evliya Çelebi, 2008c, s. 343).

Şam'da karşılaştığı keramet sahibi Şeyh Bekkâr çarşı-pazarda üryan gezinirken kadınlar hamamına futa¹³ ile girerek kadınlara kese ve sabun sürüp hizmet eder, hamile kadınların doğacak çocuklarının cinsiyetinin ne olacağını söyler ve doğum gerçekleştiğinde söylediği gerçekleştirmiş. Bir kez çorbacının hatununa;

"karnındaki çocuk manevi evladım olsun ve benim gibi gezsin" demiş ve öyle de olmuştur: "Allah'ın emriyle kadın bir altın parçası bir saf nur gibi bir oğlan doğurur. O an Şeyh Bekkâr kapıya gelip, "Bizim oğlanı verin" diyerek masumu alıp kulağına ezan okuyup üzerine "üf" der ve masumu annesine teslim edip gider. Tanrı'nın hikmeti henüz doğmuş masum harekete başlayıp konuşmaya başlar. Beşik, kundak, esvap ve giyecek kabul etmeyip üç yaşına girdiğinde fakir çorbacı ağanın oğlu çıplak olup Şeyh Bekkâr yanında gezmeye başladı. Allah'ın emriyle bütün vücudunun şekli, hareketi, duruşu, tavır ve davranışları Şeyh Bekkâr gibi idi. Ancak Şeyh Bekkâr çok konuşan biri değil idi ama bu manevi oğlu asla durmaz, gözü her kime rast gelse o adamla konuşur. Adam bulamasa hayvanlar ile konuşur veya taş ve ağaç türü şeylere söz söyler." (Evliya Çelebi, 2006, s. 181-182).

Bu örneklerde söz konusu kişilerin "fizikötesi" denilen bilgi ve iletişim sahipliğini bilemesek de gökyüzüne bakarak namaz vaktlerinin tespit edilebildiğini, kadınların karın şekline bakarak cinsiyetin öngörüldüğü bilinegelmektedir. Bu kişileri geçimlerini sağlamak maksadıyla insanlara "zararsız faydalı" ancak etkili olmak için kerametli olmaya çalışanlar olarak görmek mümkün

---

etmedi ki dediğinizde, "Gavur beşe çufut ağa" diye açıklar, edep yerini tamamen açarak öfkelenirdi." (Çufut: Yahudi)

¹³ Bir iş işlerken, hamamda, vesâir ahvâlde, bele bağlanan ipek peştamal: Bkz: Şemseddin Samî (2012). a.g.s. 783.

görmektedir. Ancak bazılarınun (Çelebi'nin kaydına güvenilecek olursa) gerçekten bu vasıflı olduğunu da düşündüren misaller vardır ki bunların da varlığı yaygınlıkla kabul görmüş olmalıdır. Bu türden "ilim"lerle geçim temin edilirken farklı meşreplerden buna talip olanların olması pek de şaşılabilir görünmemektedir. Bu paragrafa kadar ele alınan anlatıları "gerçek"ten olmuş kabul eden yahut edecek dimağlar bulunabilir ancak bu çalışmada ele alınan yahut benzer bir olgusal, ikna edici bağlamı olmadan yapılan yorumlamalar tatmin edici olamayacaktır. İlaveten geçmişe vâkıf olmaya ve tarih ilmine katkı sağlayamayacaktır. Nihayetinde önemli menfaatlere tahvil edilmiş-edilebilir ulviyetin pek inandırıcı olmadığını eklemeliyim. Buna karşın Osmanlı ve çağdaşı tarih anlatı ve anlayışının "kutsal tarih", "metatarih" vasıfları taşıyan yani tarih içerisinde başta Tanrı olmak üzere diğer ulvi ve fizikötesi varlıkların, cin, cadı, hortlak, rical-ül gayb ve benzerlerinin de eylem alanı olduğunu göz önünde bulundurmamak gerektiği açıktır. Ancak bu vasıf aynı zihniyeti benimseyerek anlatıldığı gibi kabul edip rasyonel miskinliğe düşerek insanın ontolojik bazı yönlerini yok saymak anlamına gelmemektedir. Keza çağının bütün insanları da bu tarih anlayışı mevcut olmasına karşın bu türden bir sorgusuz kabulde bulunmuştur denemez. Mühim bir Osmanlı aydını olan Kâtip Çelebi de bazı tarikat ehli ve takipçileri için "... eskilerin gerçek ve doğru amaçları olan sema işini ve yapmak zorunda kaldıkları hareketlerini süslü-püslü yalan tuzağı ve adı kötüye çıkmış ahmakların ayağına köstek yaparak o bahane ile hayvan makulesi ayak takımı üşüşüp tekkeye adaklar ve sadakalar gelir derler....Budalaların kimi davacı, kimi tanık kimi mürit kimi ham sofı olup aslı faslı yok yalanlarla şeyhlerini uçururlar ve yimek içmek için kılık değiştirmek suretiyle bir yere derilip zikir ve tevhit diyerek hâyuhûyu fesatlarına âlet edenlerle gerçek mürit ve gerçek sadık olanlar arasında şüphe doğar..onların uzun zamandan beri geçim vasıtası, çoğalma yolu ve ayakta durmaya, tutunmaya dayanak kıldıkları höykürmek tuzağını bozmaya kimse çalışmamış yalnız bazı zahir uleması üzerlerine lâzım olan kötülemeyi ve sataşmayı yapmak üzere nice risaleler yazmışlardır...bizim işimiz ve geçinmemiz tekke ve mürit çokluğu iledir...kendilerinin geçim vasıtası olan işi ahmaklık edip sırf onun bunun kötülemesi ve sataşması ile bırakmadılar" der ve bir nazıma yer vermekten kendini alamaz: "Sufi giymeye

sırma işlemeli ipek kumaş bulamaz, zavallı o hasretle yamalı hırka giyer / Şeyh tahtında oturup hükümdarı kıskanıp, kürside bir vakarlı tavırla bağdaş kurup oturur / Vakarlı davranmayı sûfililiğin temeli sanırlar amma bunların her birini görse ne vakarlıdır ne de alçak gönüllü/Eğer umut kapısı açılrsa bize umduğumuzun tamamı açıldı diye sevinirler/ Bir ateş parıltısı yokken “yangun” geçinirler./ Değeri yüce olanı kendilerinin değeri yükselsin diye alçak gözetirler / Bunların yapmacıkta aşırılıkları o çizgiye varmıştır ki hırkaları ve taçları bile sanatlıdır / Halka binlerce zararı dokunacak işi eğer kendilerine yararlı ise işlerler.../ Eğer sûfinin “Hak Hak” dediği ikiyüzlülük ise kurbağanın gönül arılığı ile “vak vak” demesi daha iyidir”(günümüz çevirisi) (Kâtip Çelebi, 1980, s.33-36)

Kâtip Çelebi'nin bu satırlarını tek bir tarikata hasretmek yerinde olmayacağı gibi tamamına hasretmek de hatalı olur. Ancak yer verdiği nazmın (muhtemelen) 16. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu göz önünde bulundurulur ve tam olarak bu dönemde bu durumların zuhur ettiğine temkinli yaklaşılsa (ki rasyonel olan da budur) tarikat, şeyh, keramet ve sairlerin başka yönde de bir “tarik”e dönüştükleri yadsınamaz.

Sonuç

İmparatorluğun gücünü pekiştirirken sınırları içerisindeki gücünü de muhkem tutmak için önem verdiği maddî bilgi ve iletişim ağlarının üzerinde konumlanan dinî-ideolojik gücünü sağlamlaştırılmayı sağlayan manevî, metafizik bilgi ve iletişim ağlarını ele almak bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Çağını ve kendisinden sonraki tarihi en fazla etkileyenlerden biri olan Karl Marx dünyanın ve insan eylemlerinin rasyonalizasyonunu kapitalizmi karakterize eden unsurlar olarak işaret etmiştir. Kapitalizmin başka birçok tahrip edici sonuçları olmuş bunun yanında “büyüülü sihir ve hurafe dünyasını yok etti”ği teşhis edilmiştir. Max Weber ise Protestanlık ile Batı rasyonalizminin dünyayı gelenek, sihir, karizma bulunmayacak biçimde dönüştürdüğünü, modernleşmenin sihirli ve irrasyonel inanç ve uygulamaların erozyonu anlamına da geldiğini ifade etmiştir (Turner, 2002, s. 207-208/252-253). Ancak söz konusu unsurların irrasyonel, işlevsiz

anlamına gelebilecek, çağrıştıracak kavramların vasıflarına sahip olmadığı, oldukça rasyonel sebeplerin üzerine inşa edildiklerine dair hayli örnek bulmak mümkündür ki bu çalışma da bunlardan biridir. Diğer bir sosyolog Auguste Comte ise insan düşüncesinin evrelerini “üç hâl kanunu” ile açıklamıştır. Buna göre insanlık teolojik, metafizik ve pozitivist aşamalardan geçerler ve bu evreler sırasıyla çocukluk, ergenlik, olgunluk hâline tekabül ederler. Ancak Comte’un bu kuramsallaştırmasını “üç dayanak hâli” olarak okumak tarihî olarak daha fazla olgusallığa tekabül eder. Elbette Comte’un toplum üzerinde durarak işaret etmesinin aksine siyasi iktidarların dayanakları olduğunu ve toplumların da bu minvalde biçimlendirdiklerini şerh düşmek gerekir. Ek olarak burada bu anlatılarla Osmanlı’da ergenlik hâlinin mevcut olduğunun savunulmadığının altını çizmem gerekir. Bu paragrafta teolojik, metafizik, pozitif evreler esas vurgu konusu olup Osmanlı meşruiyet dayanağına ait anlatıların tarihsel seyirdeki durumuna işaret edilmektedir. Dünyanın “büyüsünün bozulup rasyonalize edilmesinin” gerisinde egemen olan iktidarın değişen meşrutî dayanakları olduğu vurgusu esas bahis mevzusudur.

Beylik vaziyetinden itibaren birçok siyasî rakibi olan İmparatorluğun kurulduğu saha oldukça çeşitli etnik, dinî ve mezhepsel anlayış sahibini barındırmakta ve bütünü de hâkimiyetini kabul etmemekteydi. Klasik dönemde İmparatorluğa en örgütlü siyasî ve dinî tehdidin Safevîler olduğu kuşkusuz ancak çıkış noktasının dayandığı dinî anlayış Osmanlı hâkimiyetini de hedef alan ideolojik bir araç olarak da kullanılırken İmparatorluk içindeki unsurlara karşı da eyleme geçmek gerekli görülmüştür. Bu çalışmada yer verilen kayıtların da bu faaliyetlerin neticeleri olduğu tarihsel bağlamıyla ele alındığında oldukça açıktır. Osmanlı siyasi varlığı ve gücünü ağırlıklı kılıcın gücü ile açıklayan çalışmalar bu türden anlatıların gerek Safevîler ve gerek “zındık ve mülhid”lere karşı olan tarikatlar ve biat ettikleri hanedana dinî-siyasî güç, meşruiyet kazandırdığını görmemiş yahut görmezden gelmiştir. Daha yerinde bir ifadeyle kılıcın gücünün ilâhi bir kaynaktan geldiğine yapılan vurguyu ve bunun bağlamını, bu bağlamda üretilmiş anlatıları ve işlevlerini bahse gerek duymamış görünürler. Bu anlatı-

ların padişah eylemlerinin nasıl ilahî destekli olduğunu ve adı geçen şeyhlerin de ilâhi güçle iletişim halinde bulduklarına dair yaptıkları katkı muazzamdır. Bunlar büyük olasılıkla hem siyasî eylemlerin kutsallıkla mücehhez bulduklarını hem de ilâhi destekli hanedan ile irtibat halinde olan tarikatların da heretik olanlara karşın hak yolda olduklarını dile getirme maksadı taşıyorlardı.

Bu anlatıların bütünüyle Çelebi'nin muhayyilesinin ürünü olduğunu düşünmenin güç olduğunu tekrar vurgulamak gerekir. Ayrıca dinin "bütünüyle" pragmatik ve oportünist kaygılarla kullanıldığı anlamını çıkarmak da güçtür ki padişahlar da bu inanç dünyasının içerisindeydiler ancak aziz olmadıkları gibi devamlılığına hayli önem verdikleri bir saltanat söz konusuydu, bunu korumaya öncelik verdiklerini nihayetinde Osmanlı'nın bir devlet-İmparatorluk olduğunu unutmamak; bunun mündemicinde olan tutum, eylem, olay, anlatı, düşünceler bütünü de göz önünde tutmak gerekir.

Kaynakça

- Çalışkan, S. (2020). Kendine Ait Bir Cengiz Han . *Journal of Universal History Studies*, 3 (2), 353-372 .
- Dankoff, Robert (2010), *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* (çev. Müfit Günay). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2008), *Seyahatname 1. Cilt 1. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2008a), *Seyahatname 1. Cilt 2. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul:
- Evliya Çelebi (2008b), *Seyahatname 2. Cilt 1. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul:
- Evliya Çelebi (2008c), *Seyahatname 2. Cilt 2. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Evliya Çelebi (2006), *Seyahatname 3. Cilt 1. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2006a), *Seyahatname 3. Cilt 2. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2010), *Seyahatname 4. Cilt 1. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2010a), *Seyahatname 4. Cilt 2. Kitap*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kafadar, Cemal (2009), *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul, Metis Yayınları.
- Kâtip Çelebi (1980), *Mîzanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk*, İstanbul, Tercüman Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2014), *Osmanlı Toplumunda Zındıklar Ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin Samî (2012). *Kâmus-ı Türki*. (Raşit Dündoğdu vd.),İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Turner, Bryan (2002), *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. (çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları , İstanbul.
- Yıldırım, Ergün(2017), *Bilginin Sosyolojisi*, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul.